

Εισαγωγή

«Ο προτεινόμενος ελληνικός όρος “χωροταξία”, χρησιμοποιούμενος διά να χαρακτηρίση τόσο την θεωρητικήν εργασίαν διαμορφώσεως του χώρου, όσον και την εκδήλωσιν αυτής εν τη πράξει δι’ ολόκληρον Κράτος ή διά τμήματα αυτού ή και διά τας πόλεις, είναι νομίζω ορθότερος του συνήθους “χωροδομία” ο οποίος δεν είναι επαρκώς δηλωτικός. Διότι δεν πρόκειται περί δομήσεως του χώρου, αλλά περί ταξινομήσεως (τάξεως) των διαφόρων έργων, τεχνικών και μη, εν αυτώ. Αντιστοιχεί δε ο όρος αυτός καλλίτερον εις τους γερμανικούς *Landesplanung* και *Raumordnung* όπως και εις την έννοιαν *Planning* την χρησιμοποιουμένην εν Αγγλία και Αμερική» (Δοξιάδης 1942, 1).

Το αντικείμενο και ο προβληματισμός του βιβλίου

Σκοπός του βιβλίου είναι να παρουσιαστεί μια ιστορική εξέλιξη της χωροταξίας στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1940, ενταγμένη στο γενικότερο πλαίσιο των ιστορικών και πολιτικών εξελίξεων, χωρίς να μετατραπεί σε ένα συμβατικό εγχειρίδιο για τον χωροταξικό σχεδιασμό. Το βιβλίο δεν είναι ένας «μπούσουλας» για τη σύνταξη χωροταξικών μελετών, έστω κι αν περιέχει πλήθος πληροφοριών για τη χωροταξία στην πράξη. Δεν είναι επίσης ένα εγχειρίδιο ανθρωπογεωγραφίας, αν και περιέχει και μια ενότητα με έναν διάλογο με τους ανθρωπογεωγράφους, ούτε μια μελέτη για τα συστήματα σχεδιασμού του χώρου άλλων χωρών, παρά το γεγονός ότι περιέχει δύο κεφάλαια για την περιφερειακή και χωροταξική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχει επιπλέον την ιδιομορφία, λίγο σοβινιστική, ότι ο συγγραφέας του, από πρόθεση, δεν χρησιμοποίησε ξενόγλωσση βιβλιογραφία, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, και τότε μόνο αν αναφέρεται στην Ελλάδα ή για να εξηγήσει κάποιες επιρροές ή, τέλος, για να αναλύσει την ακαταλληλότητα εισαγόμενων θεωριών (π.χ. στο κεφάλαιο 15). Η πρόθεσή μου, από την πρώτη στιγμή, ήταν να στηριχθώ σε ελληνικές βιβλιογραφικές πηγές και μόνο. Όπως ανέφερα και στο προοίμιο, το βιβλίο έχει και τα χαρακτηριστικά μιας ανθολογίας απόψεων, αφού βασικός στόχος του συγγραφέα είναι να δοθεί ο λόγος και σε όλους εκείνους που ασχολήθηκαν με τη χωροταξία στην Ελλάδα. Η επιδίωξη αυτή εξηγεί και τα συχνά και εκτενή αποσπάσματα από το έργο άλλων συγγραφέων.

Ήδη, στο προοίμιο, έσπευσα να τονίσω ότι στο βιβλίο τοποθετώ το αντικείμενό του σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Εκτός του ότι η προσπάθεια αυτή μου έδωσε την ικανοποίηση να ανατρέξω σε ιστοριογραφικά κείμενα, μου προσέφερε επίσης την ευκαιρία να αντιληφθώ καλύτερα τις μεταβολές της ίδιας της προσέγγισης του κράτους

στα θέματα της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης και, βαθμιαία, του χωροταξικού σχεδιασμού. Η ενοποίηση και η ρύθμιση του εθνικού και περιφερειακού χώρου βάζουν σε δοκιμασία την ικανότητα του κράτους να δικαιώσει την ίδια την ύπαρξή του. Ένα κράτος που αδυνατεί να υπερβεί τον κατακερματισμό των τοπικών εξουσιών, να επιτύχει τη διευθέτηση του χώρου του και να επιβάλει στοιχειώδεις κανόνες μπορεί να θεωρηθεί προβληματικό. Αυτή η αλήθεια έχει αναδειχθεί από ιστορικούς, όπως, π.χ., ο Κωστής, ο οποίος απομονώνει ως σημαντική μεταβλητή ανάλυσης τη «διείσδυση των κρατικών μηχανισμών στον χώρο και στους πληθυσμούς». Χρησιμοποιώντας αυτή την αναλυτική προσέγγιση, «μπορούμε να ελέγξουμε τον βαθμό άσκησης ελέγχου του πληθυσμού από όσους διατείνονται ότι έχουν τη νόμιμη εξουσία, αλλά και του χώρου που το κράτος διεκδικεί κατ' αποκλειστικότητα ως δικό του» (Κωστής 2018, 12). Αναφερόμενος μάλιστα στην ειδική περίπτωση της προστασίας της δημόσιας υγείας κατά τον 19ο αιώνα, επισημαίνει εύστοχα ότι «το ελληνικό κράτος προοδευτικά περιχαράκωνει την επικράτειά του, ιεραρχεί και ταξινομεί τον χώρο που ελέγχει και εντέλει δημιουργεί τους στοιχειώδεις μηχανισμούς ελέγχου των εισερχόμενων πληθυσμών» (όπ.αν., 415). Η παρατήρησή του, πέρα από το ενδιαφέρον που παρουσιάζει από την οπτική του 2020 και της περιόδου της COVID-19, υπογραμμίζει καίρια χαρακτηριστικά που αφορούν τον σχεδιασμό του χώρου: ιεράρχηση, ταξινόμηση, δημιουργία μηχανισμών ελέγχου. Οι ιστορικές μελέτες αναδεικνύουν επιπλέον τις δυνάμεις που σε όλη τη διαδρομή του σύγχρονου ελληνικού κράτους υπονομεύουν τις προθέσεις του να ελέγξει αποτελεσματικά τον εθνικό και περιφερειακό χώρο. Ενωώ εδώ τις τοπικές πολιτικές εξουσίες των κάθε είδους προυχόντων, το πελατειακό σύστημα και τους αλληπάλληλους διχασμούς, θέματα που με απασχολούν σε διάφορα σημεία του βιβλίου. Δεν πρόκειται για προβλήματα που έχουν εκλείψει, όπως θα νόμιζε κανείς, λόγω του εκσυγχρονισμού του κράτους που μεσολάβησε, αλλά, αντίθετα, για προβλήματα που αναπαράγονται διαρκώς με διάφορες μεταμφιέσεις. Ο Δερτιλής, στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου του για την ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, αν και διευκρινίζει ότι έγραψε το συγκεκριμένο κεφάλαιο ως «πολίτης» και όχι ως «ιστορικός», σωστά αναδεικνύει τις συνεχείς μεταμορφώσεις της διχόνοιας και του διχασμού, που φτάνουν μέχρι τις μέρες μας (Δερτιλής 2019, 783-787). Αυτά τα αναπαραγόμενα φαινόμενα δεν μπορούν να αγνοηθούν σε μια μελέτη της μακράς προσπάθειας του ελληνικού κράτους να ρυθμίσει τον χώρο του, δηλαδή να ασκήσει μια χωροταξική πολιτική.

Πολλοί έχουν ως τώρα ασχοληθεί με το θέμα του χωροταξικού σχεδιασμού, και των συγγενικών του πεδίων, στην Ελλάδα, όπως θα φανεί στις παραπομπές μου στα κεφάλαια του βιβλίου. Αναφέρω τους κυριότερους ιδίως στον πρόλογο του κεφαλαίου 2, που είναι αφιερωμένο σε βασικές έννοιες και ορισμούς. Προσωπικά, έδωσα μια συνολική εικόνα του ελληνικού συστήματος σχεδιασμού στον τόμο για την Ελλάδα (Wassenhoven 2000a) του *EU Compendium of Spatial Planning Systems and Policies* (European Commission 1997a και 2000). Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, είχε γίνει παρουσίαση σε πιο συνοπτική μορφή και από τον Λαγόπουλο (Lagoroulos 1984).

Φυσικά, υπάρχει πλήθος σχετικών δημοσιευμάτων και διδακτικών εγχειριδίων στην ελληνική βιβλιογραφία. Στο *Compendium* το σύστημα σχεδιασμού της Ελλάδας κατατάχθηκε, προ είκοσι και πλέον ετών βέβαια, στην παράδοση του λεγόμενου *urbanism*, μαζί με την Ιταλία (European Commission 1997a, 37), λόγω της μέχρι τότε κυρίαρχης μορφής του πολεοδομικού σχεδιασμού. Η κατηγοριοποίηση αυτή θα ήταν ασφαλώς διαφορετική σήμερα, αν σκεφτεί κανείς, αν μη τι άλλο, τις μεταβολές στο θεσμικό πλαίσιο και την παραγωγή σχεδίων σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες. Είναι γνωστό πως σε μια άλλη ταξινόμηση το ελληνικό σύστημα είχε καταταχθεί στις χώρες της «ναπολεονικής οικογένειας», με κριτήριο βέβαια τη μεταφορά στην Ελλάδα του ναπολεονικού μοντέλου διοίκησης (Newman και Thornley 1996, 57-60).

Σε πολλές δημοσιεύσεις υπάρχουν αναλύσεις διάφορων χρονικών περιόδων μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ή επιμέρους θεματικές εμβαθύνσεις, όπως επίσης υπάρχουν και –λιγοστά– βιβλία εξ ολοκλήρου αφιερωμένα στη χωροταξία και ακόμη περισσότερο στην περιφερειακή ανάπτυξη. Πιστεύω εντούτοις ότι το παρόν βιβλίο δεν έχει προηγούμενο από την άποψη της συνολικής σύλληψής του, δηλαδή μιας αναδρομής σε όλη την εξέλιξη της χωροταξίας των τελευταίων περίπου οκτώ δεκαετιών από την εμφάνιση του όρου «χωροταξία». Το πλησιέστερο προς τη λογική του βιβλίου κείμενο που μπόρεσα να εντοπίσω –και βέβαια μπορεί να κάνω λάθος– είναι ένα σύντομο αλλά πυκνό σε έννοιες άρθρο του Δημήτρη Οικονόμου που αφορά αυτό που αποκαλεί «μοντέλο χωρικής πολιτικής και ανάπτυξης» (Οικονόμου 2002β).² Οι θέσεις που διατυπώνει αξίζει να συνοψιστούν. «Το μοντέλο αυτό», εξηγεί ο συγγραφέας, «έχει τις ρίζες του στην προπολεμική περίοδο, παγιώθηκε μεταπολεμικά και, κατά βάση, εξακολουθεί να ισχύει και στη σημερινή περίοδο, παρά ορισμένα νέα δεδομένα. Ο όρος *μοντέλο* στην παραπάνω διατύπωση δεν πρέπει να ερμηνευτεί με την έννοια ενός συνόλου συνειδητών και προγραμματικά συμβατών επιλογών αλλά ως συμπύκνωση ενός μεγάλου αριθμού επιμέρους αποφάσεων και πρακτικών διαφόρων φορέων, συχνά χωρίς καν άμεση χωρική αναφορά, που ωστόσο συγκρότησαν τελικά ένα συνεκτικό σύνολο» (Οικονόμου 2002β, 73).

Είχα αποπειραθεί, πριν από πολλά χρόνια, να ξεχωρίσω τα θέματα που, κατά τη γνώμη μου, αποτελούσαν τα κλειδιά της προβληματικής του σχεδιασμού του χώρου στην Ελλάδα. «Προσωπικά», είχα γράψει, «το πρώτο θέμα είναι ότι το ελληνικό πολιτικό σύστημα δεν αφομοίωσε ως τώρα τον σχεδιασμό ως μία συνεχή και μακροπρόθεσμη δραστηριότητα. Ο χρονικός ορίζοντας του πολιτικού κόσμου είναι πάντα περιορισμένος και προσδιορίζεται από εκλογικές σκοπιμότητες. Αν και αυτό είναι παγκόσμιο φαινόμενο, οι πελατειακές σχέσεις του ελληνικού πολιτικού συστήματος υπονομεύουν την ενσωμάτωση του σχεδιασμού του χώρου, ως ιδεολογίας και πρακτικής στις λειτουργίες του κράτους ... Η χωρική οργάνωση αναπαράγεται ως υπο-

2. Την ανάλυση αυτού του μοντέλου ο συγγραφέας (ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και συντάκτης του προλόγου του βιβλίου) παρουσιάζει και σε μεταγενέστερη δημοσίευση (Οικονόμου 2004α).

προϊόν της καθυστέρησης του πολιτικού συστήματος. Κατά συνέπεια, η παράνομη κατοχή γης ή η αυθαίρετη δόμηση δεν είναι απλώς μια εκδήλωση απειθαρχίας του μέσου πολίτη, αλλά, μάλλον, το αποτέλεσμα ενός βολέματος μεταξύ ενός αναποτελεσματικού και πελατειακά οργανωμένου κράτους και μιας κοινωνίας στερημένης από βασικές υπηρεσίες ενός σύγχρονου κράτους και από μια μακροχρόνια προοπτική ... Ο κατακόρυφος και οριζόντιος συντονισμός της κρατικής λειτουργίας είναι αδύνατος και σπασμωδικός, προσδιορισμένος από καθαρά προσωπικού χαρακτήρα επιλογές, κομματικές προτιμήσεις και τυχαίες αποφάσεις» (Βασενχόβεν 1995δ, 15-16). Η προβληματική που είχα προδιαγράψει τότε επανέρχεται, παρά την πάροδο του χρόνου. Η ανάλυση του Οικονόμου, στην οποία θα ξαναγυρίσω στο κεφάλαιο 15, κατέληγε στη μελαγχολική διάγνωση ότι τα παραδοσιακά στοιχεία παραμένουν κυρίαρχα, γι' αυτό και αποτελεί μια εξαιρετική εισαγωγή για τη διαδρομή που προσπαθώ να καταγράψω σ' αυτό το βιβλίο.

Τη «μελαγχολική διάγνωση» του Οικονόμου επαναλαμβάνουν ο ίδιος και ο Πετράκος τη δεκαετία του 2010. Κάνοντας μια ανασκόπηση στα «θεμελιώδη στοιχεία του μεταπολεμικού προτύπου πολεοδομικής ανάπτυξης» και αφού αναφέρονται στη μικροϊδιοκτησία, στην προνομιακή μεταχείριση των μικρών οικοπέδων, στον χρονοβόρο σχεδιασμό, στην παράνομη κατάτμηση και καταπάτηση γης, καταλήγουν ως εξής: «Διατηρείται ένα βασικό χαρακτηριστικό ... ο συνδυασμός μιας σχεδόν απόλυτης αποκλειστικότητας του δημοσίου τομέα στο ρόλο του επισπεύδοντος της πολεοδόμησης, από τυπική-νομική άποψη ... με μια σαφέστατη πρωτοκαθεδρία των ιδιωτών στο πραγματικό επίπεδο ... Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις το δημόσιο διεκδίκησε, έστω παράλληλα με το άτυπο ιδιωτικό κύκλωμα, και έναν πιο ενεργητικό ρόλο, μέσω της ένταξης στο σχέδιο πόλης αδόμητων εκτάσεων ... Η μόνη σημαντική από ποσοτική άποψη εξαίρεση στον κανόνα αυτό είναι άλλωστε εξαιρετικά αρνητική. Πρόκειται για τη λεγόμενη "οριοθέτηση" και επέκταση / πολεοδόμηση των οικισμών κάτω των 2.000 κατοίκων από τους Νομάρχες ... που στην πραγματικότητα ήταν μια διαδικασία μαζικής "δείσδυσης" των οικισμών στον περιβάλλοντα χώρο, με καταστροφικές συνέπειες στο περιβάλλον και σε πλήρη αναντιστοιχία με τις πραγματικές οικιστικές ανάγκες» (Οικονόμου και Πετράκος 2012, 418-419).

Ο σχεδιασμός του χώρου, τόσο στη φάση της κατάστρωσης των σχεδίων και της διατύπωσης πολιτικής όσο και σε εκείνη της εφαρμογής του, διαμεσολαβείται από τη θεσμική του κατοχύρωση και υπόσταση που έχει ενσωματωθεί στο δίκαιο της πολεοδομίας και της χωροταξίας. «Το δίκαιο της χωροταξίας και της πολεοδομίας μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των νομικών κανόνων, διαδικασιών και τεχνικών με τις οποίες επιδιώκεται η ρύθμιση της χρήσης του χώρου στον οποίο ζει, δραστηριοποιείται και αναπτύσσεται ο άνθρωπος ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου» (Γιαννακούρου 2019, 3). Η χωροταξία μπορεί να θεωρηθεί ως ένας επιστημονικός κλάδος που έχει αποκτήσει τη δική του θεωρία, το δικό του σώμα γνώσης και τη δική του γλώσσα και ορολογία, αν και μεγάλο μέρος όλων αυτών είναι δανεισμένο από τις κοινωνικές και τεχνικές επιστήμες στις οποίες ανατρέχει με έναν συνθετικό τρόπο. Το

ελληνικό δίκαιο, το ίδιο το Σύνταγμα, της έχει αναγνωρίσει μια θέση ιδιαίτερης εφαρμοσμένης επιστήμης, έστω κι αν αυτό είναι επιστημολογικά συζητήσιμο. «Από το άρθρο 24 ... συνάγεται ... ότι ο σχεδιασμός του χώρου, χωροταξικός και πολεοδομικός, πρέπει να είναι προϊόν λογικής σκέψης και μεθόδου, δηλαδή ορθολογικής σχεδίασης, και να στηρίζεται στις αρχές και τα πορίσματα των επιστημών της χωροταξίας και πολεοδομίας» (Γιαννακούρου 2019, 21). Εκείνο όμως που έχει σημασία είναι ότι η χωροταξική πράξη περνάει μέσα από ένα σώμα κανόνων που έχουν τη γλώσσα της νομικής επιστήμης, πράγμα που αναγκάζει όσους υπηρετούν τη χωροταξική πράξη να προσαρμόζουν την ορολογία της χωροταξίας ως ιδιαίτερου κλάδου σε εκείνη των νομικών κανόνων. Τα χωρικά σχέδια και η χωρική πολιτική δεν νοούνται χωρίς τη δυνατότητα εφαρμογής τους, άρα, ως προγραμματικά κείμενα, στερούνται ουσιαστικής σημασίας αν δεν εντάσσονται στο θεσμικό πλαίσιο μέσα από το οποίο, όπως και μέσα από την κρατική κοινωνική και οικονομική πολιτική, μετουσιώνονται σε πράξη.

Στις εξελίξεις και στο ιστορικό του χωροταξικού σχεδιασμού μετά το Σύνταγμα του 1975 και τον Ν. 360/1976 περί χωροταξίας και περιβάλλοντος έχουν αναφερθεί πολλοί συγγραφείς το έργο των οποίων θα συναντήσουμε σε όλα τα κεφάλαια του βιβλίου.³ Για την περίοδο μέχρι το 1976 υπάρχουν ασφαλώς διάφορες αναφορές, αλλά ξεχωρίζω εδώ το εξαιρετικά χρήσιμο αφιέρωμα στη ρύθμιση του χώρου που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Αρχιτεκτονικά Θέματα* το 1977.⁴ Αν και θα παραθέσω αποσπάσματα από το αφιέρωμα στα κατάλληλα σημεία του βιβλίου, επισημαίνω ότι η καταγραφή γεγονότων και απόψεων σ' αυτό παραμένει μια μοναδικής αξίας μαρτυρία, έστω κι αν χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία μιας ιδεολογικής σκοπιάς. Αυτό δεν αποτελεί μομφή, διότι δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ανήκει σε μια εποχή κατά την οποία πλανάται ακόμη η σκιά της δικτατορίας, που χρωμάτισε δικαιολογημένα την οπτική πολλών σχολιαστών, περιλαμβανομένου του συγγραφέα του παρόντος βιβλίου. Είναι πάντοτε παρακινδυνευμένο να ασκεί κανείς κριτική από την απόσταση της παρέλευσης πολλών δεκαετιών, χωρίς να αντιλαμβάνεται το κλίμα και το πνεύμα της περιόδου. Όσο για την πρόσφατη εικόνα του συστήματος χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα, αυτή έχει καταγραφεί και σε εκθέσεις διεθνών οργανισμών (OECD 2009, 191-218).

Κεντρικό θέμα σε κάθε συζήτηση για τον χωροταξικό σχεδιασμό στην Ελλάδα, και όχι μόνο, είναι η σχέση του με την περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική στη χώρα μας. Οι συγγένειες, αλλά καμιά φορά και οι άβολες επικαλύψεις, θα εμφανιστούν πολλές φορές σ' αυτό το βιβλίο, στο οποίο τα «χωροταξικά σχέδια» με ενδιαφέρουν όσο και τα «περιφερειακά προγράμματα ανάπτυξης». Στην περιφερειακή ανάπτυξη έχουν

3. Βλ. το λήμμα «χωροταξία» στην εγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος-Larousse-Britannica*, τόμ. 55 (Βασενχόβεν 2007). Το αντίστοιχο λήμμα για την «πολεοδομία» είχαν συντάξει οι Α. Αραβαντινός και Κ. Γεράρδη.

4. Τη σύνταξη και/ή την επιμέλεια του αφιερώματος είχαν αναλάβει οι Α. Βοϊβόνδα, Β. Κιζήλου, Ρ. Κλουτσινιώτη, Σ. Κονταράτος και Γ. Πυργιώτης.

αφιερωθεί πολλά επιστημονικά βιβλία και άρθρα και ο αναγνώστης θα βρει τις κατάλληλες παραπομπές σε διάφορα σημεία. Αρκούμαι εδώ να ξεχωρίσω τη συνεισφορά των Γιώργου Πετράκου και Γιάννη Ψυχάρη και ιδίως το βιβλίο-σταθμό του 2004. Όπως γράφουν στην εισαγωγή τους, «το βιβλίο αυτό καταγράφει, αναλύει και αξιολογεί τις βασικότερες παραμέτρους που συνθέτουν το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα. Με αυτή την έννοια, αποτελεί μια σύνθεση, η οποία περιλαμβάνει τόσο στοιχεία θεωρητικών συζητήσεων και προβληματισμών όσο και στοιχεία εμπειρικής τεκμηρίωσης» (Πετράκος και Ψυχάρης 2004, 13).

Η χωροταξία άργησε να βρει τη θέση της στην ελληνική πολιτική. Εντούτοις, μετά τους πειραματισμούς της δεκαετίας του 1960, κυρίως όμως μετά τα χρόνια της δικτατορίας, κρατάει σταθερή θέση στις προτεραιότητες των εκάστοτε κυβερνήσεων ή των διεκδικητών της εξουσίας μέχρι και τις μέρες μας.⁵ Σε μια πολύ πρόσφατη ραδιοφωνική συνέντευξη, ο αρμόδιος υπουργός Περιβάλλοντος και Ενέργειας δεν δίστασε να χαρακτηρίσει τη χωροταξία ως υπ' αριθμόν ένα προτεραιότητα στην Ελλάδα του σήμερα.⁶ Στο βιβλίο θα παρακολουθήσω τις εξελίξεις ως το τέλος του 2020, δίνοντας μάλιστα ιδιαίτερη προσοχή και στον Ν. 4759/2020 περί εκσυγχρονισμού της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας. Κάποιος άλλος θα πρέπει να πάρει στη συνέχεια τη σκυτάλη. Στο υπόλοιπο της εισαγωγής θα επιχειρήσω να δώσω μια συνοπτική εικόνα των κεφαλαίων που ακολουθούν. Σημειώνω ότι σε όλα τα κεφάλαια προηγείται ένας πρόλογος, όπου γίνεται μια εισαγωγή στο περιεχόμενο του αντίστοιχου κεφαλαίου, ενώ στο τέλος, σε έναν επίλογο, διατυπώνεται ένα σχόλιο που κλείνει το κεφάλαιο.

Η δομή και τα κεφάλαια του βιβλίου

1. Χρονικό: Από το 1942 μέχρι σήμερα
2. Έννοιες: Τι θα πει «βάζουμε τάξη στον χώρο»;

Το πρώτο κεφάλαιο δεν είναι ένα συμβατικά δομημένο κείμενο. Είναι ένα χρονικό, ένα ημερολόγιο «με μια ματιά», στο οποίο, χρόνο με τον χρόνο, από το 1942 μέχρι το 2020, καταχωρίστηκαν με τηλεγραφικό τρόπο οι βασικοί σταθμοί της πορείας της περιφερειακής πολιτικής και της χωροταξίας αλλά και γεγονότα που τις επηρέασαν. Πρόκειται για νομοθετήματα, εκθέσεις, προγράμματα, συνθήκες, μεταρρυθμίσεις, διοικητικές μεταβολές, ιδρύσεις φορέων και χωροταξικά σχέδια αλλά και διεθνείς ή εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Οι διαχρονικές εξελίξεις αναπτύσσονται αναλυτικά σε

5. Γ. Λιάλιος, «Περιβάλλον, πολεοδομία και χωροταξία στις προτεραιότητες Μητσοτάκη». *Η Καθημερινή*, 9-6-2019.

6. Συνέντευξη του Κ. Χατζηδάκη στον δημοσιογράφο Παύλο Τσίμα (ραδιοφωνικός σταθμός ΣΚΑΪ, 10-12-2020).

άλλα κεφάλαια του βιβλίου, όχι όμως σε όλα, διότι υπάρχουν και κάποια που έχουν έναν θεματικό χαρακτήρα, όπως το κεφάλαιο 2, που έχει κι αυτό έναν κατά κάποιον τρόπο εισαγωγικό χαρακτήρα. Σ' αυτό θεώρησα απαραίτητο να κάνω μια σειρά εννοιολογικών διασαφηνίσεων, για να ξέρει ο αναγνώστης για ποιο «πλάσμα» μιλούμε όταν κάνουμε λόγο για χωροταξία. Οι ορισμοί, από διάφορες επιστημονικές και ιδεολογικές οπτικές και από διάφορους συγγραφείς, της περιφερειακής πολιτικής, του σχεδιασμού γενικά και του χωροταξικού σχεδιασμού ειδικότερα είναι αναγκαίοι για να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα επόμενα κεφάλαια. Ιδίως από τη στιγμή κατά την οποία η χωροταξία απέκτησε μια θεσμική υπόσταση, έχουμε μια συνύπαρξη όρων που χρησιμοποιούν οι χωροτάκτες και οι νομικοί, που δημιουργούν καμιά φορά σύγχυση.

3. Ανασυγκρότηση: Τα δύσκολα χρόνια (1945-1960)

Το κεφάλαιο 3 για «τα δύσκολα χρόνια 1945-1960» είναι το πρώτο που καταπιάνεται με μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Είναι ωστόσο απαραίτητο να τονίσω ότι η περιοδολόγηση είναι πάντοτε πολύ σχετική, κάτι που πολλές φορές αναγκάζει τον συγγραφέα να την παραβιάσει για να μην οδηγήσει σε πολυδιάσπαση την ανάπτυξη ενός επιμέρους θέματος. Ειδικά στο κεφάλαιο αυτό γίνεται και μια παρέκβαση «προς τα πίσω», διότι κρίθηκε σκόπιμο να περιληφθεί και μια ενότητα για την κληρονομιά του Μεσοπολέμου. Κεντρικό όμως θέμα είναι ο διάλογος για την αναπτυξιακή πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η καταστραμμένη μεταπολεμική Ελλάδα, μέσα σε ένα οξυμένο πολιτικό κλίμα. Είναι η εποχή κατά την οποία κάνουν την εμφάνισή τους τα προγράμματα ανάπτυξης, χωρίς να υπάρχει ακόμη κάποια ευκρινής χωροταξική πολιτική.

4. Η πρώτη σπορά και οι ρίζες: Πολεοδομία, οικονομικός προγραμματισμός, περιφερειακή ανάπτυξη

Χρονική οριοθέτηση, πολύ όμως ελαστική, έχει και το κεφάλαιο 4, όπου αναφέρομαι στην περίοδο στην οποία, κατά τη γνώμη μου, φυτεύονται οι πρώτοι σπόροι στην περιφερειακή ανάπτυξη και στη χωροταξία, όχι μόνο από άποψη επίσημης πολιτικής αλλά και παιδείας και έρευνας. Συγκεκριμένες δράσεις ενεργοποιούνται, π.χ. για βιομηχανικές περιοχές, ερευνητικά εργαστήρια δραστηριοποιούνται, περιφερειακά προγράμματα καταστρώνονται και χωροταξικές μελέτες εκπονούνται. Παράμετροι που επρόκειτο στη συνέχεια να γίνουν «σταθερές» του χωροταξικού σχεδιασμού, όπως το δίκτυο των αστικών κέντρων, παίρνουν κεντρική θέση. Δεδομένου ότι η ανάπτυξη του κεφαλαίου επεκτείνεται λίγο και στα χρόνια της δικτατορίας, φωτίζεται και η ιδεολογική φόρτιση των θεμάτων που απασχολούν τη χωροταξία.